

ОВЕРКОВСЬКА Т. К.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічно-правових
дисциплін*(Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського)*

УДК 349.415

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.16>**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ**

У статті розглянуто певні правові засади відтворення природних ресурсів. Визначено, що актуальними стають питання забезпечення та відтворення чисельності видів природної флори та фауни, відновлення та збалансоване використання лісових ресурсів, водних ресурсів, а також відтворення родючості ґрунтів. Проаналізовано поняття «відтворення» природних ресурсів як на законодавчому, так і на науковому рівнях. Звернуто увагу на співвідношення понять «відтворення» та «відновлення» природних ресурсів. Встановлено, що відтворення природних ресурсів здійснюється відповідними способами, заходами, які регулюються нормативними актами. Визначено, що заходи та способи збереження, поновлення, відтворення природних ресурсів і природних об'єктів не повинні завдавати шкоди здоров'ю людини та довкіллю, а також не мають суперечити чинному законодавству.

Встановлено, що сутність відтворення природних ресурсів становить юридично визначена діяльність спеціальних суб'єктів шляхом виконання робіт, спрямованих на поновлення кількісного стану або чисельності природних ресурсів.

Зауважено на виникнення й існування правовідносин у сфері відтворення природних ресурсів. Визначено, що правовідносини щодо відтворення природних ресурсів є окремим видом екологічних відносин, мають комплексний характер, підставою їх виникнення є норми чинного законодавства. Суб'єкти цих правовідносин наділяються повноваженнями щодо забезпечення відтворення природних ресурсів, екологічної цінності їхніх природних і набутих якостей. Встановлено основні чинники правових засад відтворення природних ресурсів.

За результатами проведеного дослідження у статті сформульовано висновки, засновані на положеннях правової доктрини та чинного законодавства України у сфері правової регламентації засад відтворення природних ресурсів.

Ключові слова: *відтворення, природні ресурси, відновлення природних ресурсів, зміст відтворення природних ресурсів, відтворення чисельності флори та фауни, правовідносини щодо відтворення природних ресурсів.*

Overkovska T. K. Legal basis of reproduction of natural resources

The article considers certain legal bases of reproduction of natural resources. It is determined that the issues of ensuring and reproducing the number of species of natural flora and fauna, restoration and balanced use of forest resources, water resources, as well as the restoration of soil fertility are becoming more relevant. The concept of "reproduction" of natural resources at both the legislative and scientific levels is analyzed. Attention is paid to the relationship between the concepts

of “reproduction” and “restoration” of natural resources. It is established that the reproduction of natural resources is carried out in appropriate ways, measures regulated by regulations. It is determined that measures and methods of conservation, restoration, reproduction of natural resources and natural objects should not harm human health and the environment, and should not contradict current legislation.

It is established that the essence of the reproduction of natural resources is the legally defined activities of special entities by performing work aimed at restoring the quantitative status or abundance of natural resources. The origin and existence of legal relations in the field of reproduction of natural resources are noted.

It is determined that the legal relations concerning the reproduction of natural resources are a separate type of ecological relations, have a complex character, the basis of their occurrence are the norms of current legislation. The subjects of these legal relations are empowered to ensure the reproduction of natural resources, the ecological value of their natural and acquired qualities. The main factors of legal bases of reproduction of natural resources are established.

Based on the results of the study, the article formulates conclusions based on the provisions of legal doctrine and current legislation of Ukraine in the field of legal regulation of the principles of reproduction of natural resources.

Key words: *reproduction, natural resources, restoration of natural resources, content of reproduction of natural resources, reproduction of the number of flora and fauna, legal relations for the reproduction of natural resources.*

Вступ. Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [1]. У зв'язку із цим актуальним стає забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу країни, зокрема: забезпечення та відтворення чисельності видів природної флори та фауни, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, типових природних рослинних угруповань; забезпечення збереження, відновлення та збалансоване використання лісових ресурсів, водних ресурсів; збереження та відтворення родючості ґрунтів тощо.

З огляду на актуальність відтворення природних ресурсів згідно з Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» дотримання цілей сталого розвитку має забезпечити: 1) вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; 2) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; 3) захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель і зупинка процесу втрати біорізноманіття тощо. Тож відтворення природних ресурсів, запобігання негативного антропогенного та природного впливу на них потребувало й потребує надалі дотримання та реалізації правових засад у сфері відтворення природних ресурсів і природокористування.

Питання правового регулювання відтворення, відновлення, охорони природних ресурсів були предметом дослідження на науковому рівні. Вагомий внесок у розроблення й обґрунтування зазначених питань зроблений такими вченими, як Г.І. Балюк, О.В. Басай, Н.С. Гавриш, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, М.В. Краснова, Т.В. Лісова, М.В. Шульга та ін., проте аналіз правових засад відтворення природних ресурсів не втрачає своєї актуальності та перспектив подальшого наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є здійснення юридичного аналізу правових засад у сфері відтворення природних ресурсів.

Результати дослідження. Відтворення природних ресурсів є однією із найактуальніших проблем сьогодення. Надзвичайно вона загострюється у той період, коли зростає інтенсивність використання природних ресурсів і водночас погіршується і так несприятлива екологічна ситуація.

Відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами й організаціями має забезпечуватися здійсненням заходів щодо відтворення відновлювальних природних ресурсів. Загального законодавчого трактування відтворення природних ресурсів не подається, проте в екологічному законодавстві можна зустріти правову регламентацію поняття «відтворення» щодо окремих природних ресурсів. Зокрема, згідно зі ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [3] відтворення водних біоресурсів – це природне чи штучне (розведення, переселення тощо) поновлення чисельності водних біоресурсів (ретрансформація), яка зменшується у процесі їх використання чи природної смертності.

Водний кодекс України [4] у ст. 35 встановлює нормативи у галузі використання й охорони та відтворення водних ресурсів, які зводяться до таких: 1) нормативи екологічної безпеки водокористування; 2) екологічний норматив якості води масивів поверхневих і підземних вод; 3) нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин; 4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти; 5) технологічні нормативи використання води. Тож вважаємо, що відтворення водних ресурсів слід розглядати через призму обмеження або заборони скидання у водні об'єкти забруднюючих або інших речовин, а також дотримання технологічних нормативів використання води з метою забезпечення екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки вод. Так, скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи екологічної безпеки водокористування та нормативи гранично допустимого скидання, забороняється (ч. 1 ст. 41 Водного кодексу України).

Згідно із Законом України «Про мисливське господарство та полювання» [5] з метою відтворення мисливських тварин користувачі у межах своїх мисливських угідь виділяють не менш як 20% площі угідь, на яких полювання забороняється (ч. 1 ст. 27).

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України є комплексом організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу (ст. 10 Закону України «Про Червону книгу України» [6]). Відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, інтродукції (штучного розселення) та реінтродукції таких видів у природні умови, де вони перебували (зростали); а також утримання та розведення у штучно створених умовах (ст. 11 Закону України «Про Червону книгу України»).

Земельне законодавство об'єктом відтворення найбільш визначає ґрунти, а саме їх родючість. Наприклад, Закон України «Про охорону земель» [7] охорону ґрунтів встановлює як систему правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій і забезпечення екологічної безпеки довкілля (ст. 1). У зв'язку із цим вважаємо, що відтворення родючості та цілісності ґрунтів слід розглядати як один зі способів їх охорони.

У юридичній літературі поняття «відтворення» трактується по-різному з огляду на проблему відтворення того чи іншого природного ресурсу. Зокрема, під відтворенням природних рослинних ресурсів розглядається сукупність правовідносин, учасники яких наділені специфічними правами й обов'язками у сфері здійснення заходів, спрямованих на поліпшення кількісних і якісних характеристик природних рослинних ресурсів [8, с. 654]. Відтворення ґрунтів розглядається як система заходів, спрямованих на відновлення їх якісних і безпекових характеристик шляхом здійснення рекультивації, меліорації, дезактивації та інших способів їх відновлення [9, с. 19].

У довідникових джерелах відтворення природних ресурсів визначається як відновлення ресурсів природи внаслідок інтенсивного кругообігу у речовинах, що відбувається без втручання людини або за її участю [10], тобто відновлення природних ресурсів розглядається як спосіб їх відтворення.

Зокрема, відповідно до положень ст. 79 Лісового кодексу України [11] визначено дві основні правові форми відтворення лісів як їх відновлення та лісорозведення. Тож поняття «відновлення» лісів слід розглядати як складову частину поняття «відтворення» лісів. Метою відтворення лісів є: 1) досягнення оптимальної лісистості шляхом створення у максимально короткі строки насаджень найбільш економічно й екологічно доцільними способами і технологіями; 2) підвищення водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, інших корисних властивостей лісів і захисних лісових насаджень; 3) поліпшення якісного складу лісів, підвищення їх продуктивності та біологічної стійкості (ч. 1 ст. 79 Лісового кодексу України).

Аналогічне співвідношення понять «відтворення» та «відновлення» визначають і положення Закону України «Про рослинний світ» [12]. Так, за ст. 23 Закону України «Про рослинний світ», відтворення природних рослинних ресурсів спрямовано на сприяння природному відновленню рослинного покриву або штучному поновленню природних рослинних ресурсів, запобігання небажаним змінам природних рослинних угруповань і негативному впливу на них господарської діяльності, а також зупинення (тимчасово) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих природних рослинних угруповань. Тобто відтворенню природних рослинних ресурсів сприяє їх відновлення.

Варто зазначити, що відтворення природних ресурсів здійснюється відповідними способами, які зумовлюють виконання певних робіт, пов'язаних із відтворенням. Такі роботи не повинні погіршувати екологічну рівновагу, завдавати шкоди здоров'ю людини й довкіллю, регламентуватися правовими нормами та не суперечити чинному законодавству. На наш погляд, зміст (сутність) відтворення природних ресурсів слід розглядати як юридично визначену діяльність природокористувачів і власників природних ресурсів, спеціально уповноважених органів шляхом виконання робіт, спрямованих на поновлення кількісного стану або чисельності природних ресурсів та об'єктів відповідно до їх видів і якості.

Отже, відтворення природних ресурсів передбачає здійснення певних заходів, діяльності, робіт і їх належне нормативно-правове регулювання. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 року № 303 були затверджені Правила відтворення лісів [13], які регулюють відносини, спрямовані на створення високопродуктивних і з високими захисними властивостями деревостанів шляхом розроблення і проведення комплексу лісівничих та агротехнічних заходів. Згідно з п. 7 відтворення лісів має здійснюватися з урахуванням екологічних, соціально-економічних і природно-кліматичних умов регіону. Звідси поєднання соціальних, економічних та екологічних умов відтворення лісів зумовлює забезпечення реалізації принципу сталого природокористування.

Також зі змісту п. 7 Правил відтворення лісів можна зробити висновок, що відтворення лісів зумовлює реалізацію принципу цільового призначення, який проявляється у цільовому вирощуванні водоохоронних насаджень на берегах річок, навколо озер, водоймищ, у зонах відводу каналів; ґрунтозахисних насаджень у ярах, балках, на крутосхилах, луках – інших непридатних для використання у сільському господарстві землях, а також полезахисних лісових смугах; захисних лісових насаджень у смугах відводу залізниць, автомобільних доріг тощо; рекреаційно-оздоровчих насаджень у зелених зонах населених пунктів, промислових об'єктів та у місцях масового відпочинку й оздоровлення населення; експлуатаційних насаджень для задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах.

Зауважимо, що відтворення лісів здійснюється постійними лісокористувачами та власниками лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю шляхом відновлення, а на землях, що раніше не були зайняті лісом (наприклад, непридатних для використання у сільському господарстві або виділені для створення захисних лісових насаджень лінійного типу) шляхом лісорозведення.

Як одна із форм відтворення лісів відновлення лісів здійснюється природним, штучним і комбінованим способами. Природне відновлення лісів здійснюється на ділянках, які мають відповідні ґрунтово-кліматичні умови. До заходів сприяння природному відновленню лісів належать: а) збереження під час лісозаготівлі життєздатного підросту і молодняку господарсько цінних порід; б) догляд за підростом і самосівом після закінчення лісо-січних робіт; в) мінералізація поверхні ґрунту (п. 19 Правил відтворення лісів). Штучне відновлення лісів здійснюється шляхом створення лісових культур (залісення) на зрубках, згарищах тощо, на яких природне поновлення головної породи неможливе або відбувається незадовільно (п. 21 Правил відтворення лісів). Для комбінованого відтворення лісів є характерним здійснення заходів щодо сприяння природному зарощуванню шляхом механічного обробітку ґрунту, висівання насінні та посадкових деревних і чагарникових порід.

Як форма відтворення лісів лісорозведення провадиться на: 1) деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських землях, що підлягають консервації шляхом залісення; 2) землях, непридатних для використання у сільському господарстві; 3) рекультивованих землях, галявинах і пустирях; 4) землях сільськогосподарського та іншого призначення, виділених для створення захисних лісових насаджень лінійного типу (ст. 81 Лісового кодексу України). Отже, лісорозведення здійснюється на деградованих, малопродуктивних та інших земельних ділянках, використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним. Основні вимоги до здійснення лісогосподарських заходів, спрямованих на підвищення стійкості та продуктивності лісів, збереження їх біорізноманіття передбачені Правилами поліпшення якісного складу лісів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 [14].

Відтворення водних живих ресурсів визначається Порядком штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів і їх використання, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 7 липня 2012 р. № 414 [15]. Штучне відтворення водних біоресурсів здійснюють суб'єкти рибного господарства шляхом розведення, вселення, переселення, акліматизації водних біоресурсів.

Правові аспекти відтворення водних ресурсів і забезпечення безпечних умов водокористування вміщують Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465 [16], які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами підприємницької діяльності щодо скидання зворотних вод у водні об'єкти. Тобто, як вбачається, правові приписи щодо відтворення природних ресурсів є обов'язковими як для природокористувачів, так і для інших суб'єктів, чия діяльність негативно впливає або може негативно вплинути на якісний стан довкілля.

Відтворення рослинних угруповань здійснюється на основі науково обґрунтованих заходів шляхом: а) сприяння їх природному відновленню; б) запобігання небажаним змінам і негативному антропогенному впливу; в) їх формування на штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду (п. 5 Положення про Зелену книгу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286 [17]).

Зауважимо, що у процесі реалізації правових приписів і виконання робіт щодо відтворення природних ресурсів виникають та існують правовідносини. У наукових доробках звертається увага на те, що суспільним відносинам щодо відновлення, зокрема земель, притаманні певні специфічні ознаки, як: вольовий характер; при регулюванні суспільних відносин, які виникають із приводу відновлення земель, ідеться про домінування імперативного методу правового регулювання; нерівність сторін таких правовідносин; тісний зв'язок соціальної та правової природи [18, с. 147].

У фаховій літературі відносини, що складаються у галузі відтворення (відновлення) природних об'єктів, поліпшення їх якості, диференціюються як різновид екологічних відносин за основними сферами діяльності людей у галузі навколишнього природного середовища [19, с. 14]. Вважаємо, що особливості таких відносин будуть виокремлюватися особливостями здійснення дій щодо відтворення того чи іншого елемента навколишнього

природного середовища та відповідним нормативно-правовим регулюванням. Так, специфіка суспільних відносин із відтворення природних рослинних ресурсів зумовлюється особливостями їхнього змісту, тобто специфічним колом прав та обов'язків суб'єктів у сфері здійснення заходів із підвищення кількісного та якісного стану природних рослинних ресурсів [8, с. 654].

Таким чином, правовідносини у сфері відтворення природних ресурсів слід вважати окремим видом екологічних правовідносин, підставою виникнення яких є норми чинного законодавства, що забезпечують дотримання вимог і здійснення заходів, виконання робіт щодо відтворення кількісного та якісного стану природних ресурсів і об'єктів відповідними суб'єктами, які мають забезпечувати відтворення природних ресурсів, екологічної цінності їх природних і набутих якостей.

Загальновідомо, що за функціональною спрямованістю правових норм правовідносини можуть бути регулятивні й охоронні. Водночас вважаємо, що правовідносинам у сфері відтворення природних ресурсів притаманний більш комплексний характер. Це обґрунтовується тим, що, з одного боку, вони виникають у зв'язку з реалізацією правових приписів щодо обов'язковості відтворення природних ресурсів (наприклад, як складової охорони природних ресурсів), а з іншого – у разі невиконання встановлених вимог і порушення законодавства винні особи несуть відповідальність, застосування якої також регулюється чинним законодавством.

Висновки. Проведений аналіз і положення чинного законодавства дозволяють зробити висновок, що правові засади відтворення природних ресурсів мають включати: 1) наявність системи заходів і способів, спрямованих на збереження, поновлення, відновлення угруповань, популяцій, видів тощо природних ресурсів, які не завдають шкоди здоров'ю людини та довкіллю, а також не суперечать чинному законодавству; 2) забезпечення оптимального поєднання економічних, соціальних та екологічних параметрів у процесі природокористування та відтворення природних ресурсів і природних об'єктів; 3) комплексні правовідносини щодо здійснення заходів, спрямованих на відтворення кількісного і якісного стану природних ресурсів; 4) штучне відтворення природних ресурсів здійснюється за діяльністю власників природних ресурсів, природокористувачів, інших уповноважених органів, що зумовлює правове регулювання належної поведінки зазначених суб'єктів; 5) провадження господарської діяльності з урахуванням критеріїв ступеня ризику від неї та з додержанням еколого-правових вимог з метою запобігання негативного впливу від господарської діяльності на довкілля; 6) удосконалення системи екологічно не виснажливого використання природних ресурсів і забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Відтворення природних ресурсів слід розглядати як діяльність природокористувачів, власників природних ресурсів, інших уповноважених осіб, спрямовану на реалізацію заходів, виконання робіт щодо поновлення чисельності природних ресурсів та об'єктів, їх якісного стану способами, які не порушують вимог екологічної безпеки та не суперечать чинному законодавству України.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 67.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
3. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.
4. Водний кодекс України : Закон України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
5. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1478-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 18. Ст. 132.

6. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 30. Ст. 20.
7. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
8. Басай О.В. Поняття відтворення природних рослинних ресурсів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 61. С. 650–656.
9. Гавриш Н.С. Правовий режим ґрунтів в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2018. 41 с.
10. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
11. Лісовий кодекс України : Закон України від 8 лютого 2006 р. № 3404-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст. 170.
12. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 198.
13. Правила відтворення лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 303. *Офіційний вісник України*. 2007. № 16. Ст. 589.
14. Правила поліпшення якісного складу лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1478.
15. Порядок штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 7 липня 2012 р. № 414. *Офіційний вісник України*. 2012. № 61. Ст. 2492.
16. Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465. *Офіційний вісник України*. 1999. № 13. Ст. 518.
17. Положення про Зелену книгу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36. Ст. 1692.
18. Лісова Т.В. Деякі теоретичні питання відновлення земель. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 140–150.
19. Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімов Г.В., Соколова А.К. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навчальний посібник. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.

